

УДК 378.1476:355.58-057.4

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Юлія Петрівна Ненько,
кандидат педагогічних наук,
кафедра гуманітарних наук та іноземних мов,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля,
м. Черкаси, Україна

Анотація

У дослідженні розглянуто теоретико-методологічні засади комунікативної взаємодії майбутніх працівників служби цивільного захисту України у професійній діяльності. Виокремлено рівні наукового розгляду проблеми: загальнофілософський, загальнотеоретичний, конкретно-науковий. Проаналізовано теоретико-методологічну базу дослідження. З'ясовано основні діалектичні закони та закономірності комунікативної взаємодії. Простежено підходи до вивчення проблеми: діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований, соціально-педагогічний та діалогічний.

Методами дослідження було обрано аналіз, порівняння, узагальнення і систематизація науково-теоретичних положень, синтез, педагогічне спостереження.

Ключові слова: *працівники служби цивільного захисту; професійна комунікативна взаємодія; теоретико-методологічні засади.*

Постановка проблеми в контексті сучасної педагогічної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Становлення сучасного демократичного суспільства передбачає активну співпрацю майбутніх офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) з цивільним населенням, що потребує сформованості у них готовності до комунікативної взаємодії у професійній діяльності.

Водночас практика професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів (ВНЗ) ДСНС України свідчить, що у значній частині курсантів домінують прагматично-меркантильні мотиваційні чинники до діяльності, ознаки бездуховності та відсутність потреби в особистісному зростанні, невміння виявляти та застосовувати вербальні та невербальні засоби комунікативної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми і на які спирається автор. Аналіз наукових джерел із психології, дидактики, лінгвістики, лінгводидактики засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою модернізації професійної підготовки курсантів ВНЗ ДСНС України до майбутньої професійної комунікації (О. Потебня, О. Синиця, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Русанівський, М. Плющ, Н. Тоцька, М. Муравицька, О. Пономарів, Л. Мацько, В. Мусієнко, Ф. Бацевич, О. Селіванова, Л. Паламар).

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад комунікативної взаємодії майбутніх працівників служби цивільного захисту України у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теоретичних джерел забезпечив можливість виокремити декілька рівнів наукового розгляду проблеми, а саме:

1) загальнофілософський – виокремлення головних закономірностей, що регулюють процес формування готовності до комунікативної взаємодії; визначення головних засад комунікативної взаємодії фахівців у сфері цивільного захисту та цивільного населення;

2) загальнотеоретичний – вивчення проблеми комунікативної взаємодії у контексті діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та діалогічного підходів.

3) конкретно-науковий – аналіз проблеми комунікативної взаємодії у площині задачного підходу, із залученням моделювання як базового теоретичного методу для створення ідеального образу готовності майбутніх фахівців у сфері цивільного захисту до здійснення комунікативної взаємодії; вивчення окремих аспектів комунікативної взаємодії в межах символічного інтераакціонізму як теорії комунікацій.

Проаналізуємо теоретико-методологічну базу дослідження. У загальнофілософському розумінні комунікативна взаємодія постає як міжсуб'єктна, а різноманітність її форм визначається можливими зв'язками усіх модифікацій суб'єкта взаємодії. Таким тлумаченням цього феномена наповнюються діалектичні закони та закономірності комунікативної взаємодії, тож визначимо найголовніші серед них.

1. Закон єдності та боротьби протилежностей. Його сутність у контексті досліджуваної нами проблеми полягає у тому, що єдність суб'єктів комунікативної взаємодії є одночасно виявом боротьби протилежностей – у позиціях суб'єктів комунікації, у їхніх поглядах, у ставленні до предмета комунікативної взаємодії тощо.

Однак лише в такому протистоянні позицій і народжується продукт комунікативної взаємодії у вигляді оцінки, результату, комунікативного висновку. Контакт офіцера с. ц. з. з іншими суб'єктами взаємодії, представлений у нашому дослідженні у вигляді декількох головних площин комунікації з метою вирішення професійних завдань, є практичним прикладом реалізації закону єдності та боротьби протилежностей.

2. Закон єдності загального, особливого й одиничного. У межах завдань нашого дослідження ми окреслюємо загальне як *комунікативний простір* або ж загальний простір комунікативної взаємодії усіх визначених суб'єктів (фахівець у сфері цивільного захисту та цивільне населення тощо).

Особливе – виявляється у виділених нами головних площинах комунікативної взаємодії між фахівцями с. ц. з. та іншими суб'єктами; ці особливі площини взаємодії й стали об'єктом наукового аналізу та перевірки у процесі дослідження. Одиничне також приймається нами в межах дослідницької проблеми як *окрема ситуація взаємодії*, яка виявляється в спроектованих нами задачах на комунікативну взаємодію, в ігрових ситуаціях, що використовуються у навчальному процесі.

3. Закон єдності змісту та форми. Аналізуючи сутність комунікативної взаємодії як загальнонаукового феномена, ми розглядаємо його у формі конкретних ситуацій комунікативної взаємодії між фахівцями с. ц. з. та іншими суб'єктами комунікації. Єдність змісту та форми комунікативної взаємодії виражається у характеристиках суб'єктів взаємодії, їх розбіжностях в окресленні предмета та мети комунікативної взаємодії, у пошуках спільного результату комунікативної взаємодії.

Професія офіцера с. ц. з. вимагає внутрішньої етичної культури. Психологічною наукою доведено існування ознак комунікації, за якими у суб'єктів комунікації складається перше враження один про одного.

Перше враження, яке справляє людина на суб'єкт сприймання, є найсильнішим. Воно іноді, будучи необ'єктивним, неадекватним, може змінитися. Навіть знаючий і чуйний фахівець може справити неприсмне враження на людину, наприклад, неохайним виглядом. Це може викликати недовіру або сумнів щодо його професійного рівня та компетентності.

Міжособистісні взаємини між фахівцями с. ц. з. та цивільним населенням будуються за принципом взаємодовіри, адже довіра як морально-психологічна категорія визначає ставлення як до дій іншої особи, так і до самого себе. Довіра загалом «ґрунтується на переконанні, що діє ця особа правильно і їй притаманні сумління і чесність» [9, с. 148]. Довіра є обов'язковим компонентом у діяльності будь-якої соціальної групи, в якій люди спілкуються і мають тимчасові чи постійні цілі.

Охайність, підтягнутість, скромність, чуйність, доброзичливість, співчутливість, співпереживання – основні якості фахівця, які або притаманні людині від народження, або формуються у процесі виховання [1, с. 30].

Отже, під час комунікації цивільного населення та фахівців с. ц. з. особливого значення набувають особистісні якості кожного працівника.

Як зазначено вище, загальнотеоретичні засади вивчення проблеми комунікативної взаємодії та формування готовності до її здійснення представлені діяльнісним, компетентнісним, особистісно орієнтованим, соціально-педагогічним та діалогічним підходами, які далі розглянемо більш детально.

Діяльнісний визначено нами як один з базових загальнотеоретичних підходів до вивчення проблеми комунікативної взаємодії майбутніх фахівців служби цивільного захисту. А. Реан фактично ототожнює взаємодію з діяльністю, оскільки вважає, що застосовані для вивчення взаємодії методи дослідження є «адекватними до аналізу педагогічної діяльності» [4, с. 25]. На взаємозв'язок спілкування та взаємодії як видів діяльності вказує теорія О. Леонтьєва, де виділено види спілкування, його предмет, систему комунікацій, а також суб'єкт комунікативної взаємодії. Спілкування як діяльність, на думку вченого, може виступати: 1) як предметно орієнтоване спілкування (некомунікативна діяльність); 2) як «чисте» спілкування – соціально орієнтоване (ораторські промови, засоби масової комунікації); 3) як особистісно орієнтоване (безпосередня комунікація медичної сестри і пацієнта, наприклад) [5, с. 254].

О. Леонтьєв запропонував діяліснуну теорію взаємодії, оскільки вважав кооперацію необхідним елементом спільної діяльності, що зумовлена її особливою природою. Учений називав дві головні риси спільної діяльності: розмежування єдиного процесу діяльності між учасниками; зміни в діяльності кожного, коли предмет і мотив діяльності не співпадають [6, с. 270–271].

Процес комунікативної взаємодії як діяльності дає змогу розглядати її як систему узгоджених актів (за Б. Ломовим) [7]. Комплексний аналіз взаємодії, спілкування і комунікацій як феномена психолого-педагогічної науки подано в дисертаційному дослідженні Ю. Костюшка [2], в якому обґрунтовано, що в міжособистісній взаємодії існують об'єднуючі характеристики (діалог, діалогічні відносини, кооперація, що сприяють інтеграції, єднанню людей), а також такі, що роз'єднують учасників комунікації (монолог, конкуренція, антидіалогічні відносини) [2, с. 178–179]. Кожен з таких актів – це взаємодія

двох суб'єктів, наділених здатністю до спілкування людей, які можуть вступати в інтегруючу або роз'єднуючу форму взаємодії.

М. Дойч виділяє два головні типи взаємодії – кооперацію та конкуренцію, а індивідуалізацію виокремлено ним як особливу цільову структуру [5, с. 149]. Кооперація – це взаємодія, яка сприяє організації спільної діяльності, досягненню групової цілі. Конкуренція – це суперництво, боротьба за досягнення кращих наслідків [12, с. 422].

Діяльність як розвиток досліджується у працях Я. Пономарьова, який створив загальну теорію взаємодії у зв'язку з розвитком особистості. Учений стверджує, що основою комунікацій є «взаємодія, що веде до розвитку» [7, с. 82]. На основі філософського узагальнення взаємодії науковець стверджує, що принцип взаємодії «дозволяє подолати протиставлення об'єктивного й суб'єктивного» в людській діяльності [187, с. 13].

Важливим для нашого дослідження є твердження В. Аршинова, діяльність «дедалі більше усвідомлюється як суб'єктно-орієнтована комунікативна відповідальна діяльність, орієнтована на конструювання комунікативних мереж обміну між людьми не лише матеріальними предметами, речовиною й інформацією, але й почуттями, знаками, символами і смислами». Учений тлумачить такий обмін як вищий рівень людської комунікації, у якій «ми ще раз ідемо по колу в надії домогтися росту і смислу» [12, с. 48]. У контексті окреслення комунікації як обміну інформацією і смислами визначає професійний процес підготовки фахівця до розв'язання конфліктів Ю. Костюшко [2, с. 107–112].

В історії науки існувало декілька спроб описати структуру взаємодії; поширення набула так звана теорія дії (теорія соціальної дії), основні положення якої сформульовано на основі використання поняття індивідуального акту дії (взаємодії). Її прихильники (М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс та ін.) фіксували компоненти взаємодії (людей, зв'язки між ними, вплив суб'єктів взаємодії, зміни в суб'єктах і предметі взаємодії), а її завданням проголошувався пошук факторів мотивації дій у взаємодії [3].

Окрім того, діяльнісний підхід до проблеми комунікативної взаємодії застосовується нами з урахуванням теорії Т. Парсонса, який розглядав соціальну дію як основу взаємодії. Учений вважав, що в основі соціальної діяльності (а діяльність медичного працівника є по своїй суті соціальною) лежать міжособистісні взаємодії, на них будується людська діяльність у її широкому прояві, вона є результатом одиничних дій, з яких згодом складаються системи дій [13, с. 84]. Кожна одинична дія вміщує: діяча, іншого (об'єкт, на який спрямована дія), норми організації, цінності учасників, ситуацію взаємодії.

Певною мірою такі ж позиції відстоював Б. Паригін, коли стверджував, що «міжособистісне спілкування являє собою єдність

двох протилежних тенденцій: до співробітництва, до інтеграції, з одного боку, і до боротьби, до диференціації – з іншого» [10, с. 151].

Важливим у контексті нашого дослідження є особистісно орієнтований підхід до проблеми комунікативної взаємодії, представлений у психолого-педагогічній науці роботами, насамперед, Д. Белухіна, І. Беха, Л. Божович, Є. Бондаревської, В. Серікова, І. Якиманської та іншими. У його межах специфіка аналізу комунікативної взаємодії визначається з огляду на такі характеристики:

1) особистісні характеристики кожного із суб'єктів комунікативної взаємодії мають бути враховані іншим суб'єктом для уникнення конфронтації;

2) орієнтація працівника на особистісну специфіку іншого суб'єкта взаємодії як показника готовності здійснювати професійну діяльність;

3) особистісні характеристики мотиваційної сфери працівника визначаються його спрямованістю на досягнення професійного успіху, зокрема й у комунікативній взаємодії під час здійснення професійної діяльності.

Особистісно орієнтована комунікативна взаємодія у контексті проблеми нашого дослідження розглядається як складна психологічна взаємодія, що передбачає виконання певних нормативних функцій з виявом власного ставлення, особистих почуттів офіцера служби цивільного захисту. Зрозуміло, що у практиці його діяльності важко обійтися без особистісного контексту взаємодії [12].

Серед визначених нами теоретичних підходів суттєвого значення в площині нашого дослідження набуває компетентнісний підхід, у межах якого вивчається комунікативна компетентність. Виходячи з наукових розробок Є. Руденського, комунікативна компетентність складається з таких здатностей особистості:

1) вміти надавати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, у якій перебуває суб'єкт комунікації;

2) здійснювати соціально-психологічне програмування процесу комунікативної взаємодії, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;

3) реалізувати соціально-психологічне управління процесами комунікативної взаємодії у ситуації спілкування [11].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Підсумовуючи зазначене вище, визначаємо здатність майбутнього медичного працівника до комунікативної взаємодії як результат сформованості професійної комунікативної компетентності, в основі якої – комунікативні характеристики майбутнього фахівця.

Професійна компетентність майбутнього фахівця стала предметом дослідження багатьох учених, серед яких роботи В. Адольфа, С. Дружилова, Н. Кузьміної, Т. Майбороди та інших.

З точки зору соціально-педагогічного підходу до проблеми формування готовності медичного персоналу до комунікативної взаємодії її можна розглядати як: процес організації соціального досвіду взаємодії з пацієнтом, що потребує сестринського догляду; компонент загальної структури розвитку учасників взаємодії; характеристику організації індивідуальної педагогічної допомоги майбутньому медичному працівникові з метою формування у нього навичок зазначеної взаємодії.

Соціально-педагогічні характеристики готовності до взаємодії розглядає у своїх працях А. Мудрик. Так, науковець стверджує, що чим вищого рівня досягає готовність до професійної діяльності (у нашому випадку – до комунікативної взаємодії як складової професійної діяльності), тим більш ефективним буде й сам процес взаємодії з клієнтом у професійній діяльності [8].

Здійснивши аналіз базових понять дослідження, ми дійшли висновку, що однією з важливих загальнометодологічних категорій нашого дослідження є взаємодія; вона дає можливість встановити найзагальніші закономірності та сутність комунікативної взаємодії.

Список використаних джерел

1. *Вишневський О.* Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / О. Вишневський. – Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут, 1996. – 238 с.
2. *Костюшко Ю. О.* Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ю. О. Костюшко. – Житомир, 2005. – 259 с.
3. *Крижанская Ю. С.* Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. – М., 1983. – 195 с.
4. *Кузьмина Н. В.* Профессионализм педагогической деятельности : монография / Н. В. Кузьмина, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 1993. – 412 с.
5. *Леонтьев А. А.* Психология общения / А. А. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : Смысл, 2007. – 365 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения : в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. II. – 320 с.
7. *Ломов Б. Ф.* Общение как проблема общей психологи / Б. Ф. Ломов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975. – С. 75–94.

8. *Мудрик А. К.* Соціальний інтелект і соціальна компетентність / А. К. Мудрик // Практична психологія і соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 2–8.
9. *Назар П. С.* Основи медичної етики / П. С. Назар, Ю. Г. Віленський, О. А. Грандо. – К. : Здоров'я, 2002. – 344 с.
10. *Парыгин Б. Д.* Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 234 с.
11. *Руденский Е. В.* Основы психотехнологий общения менеджера : учеб. пособ. / Е. В. Руденский. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 180 с.
12. *Толстолес Е. С.* Выбор профессии как благо и добродетель. Возрождение духовности и милосердия в сестринском деле : сб. работ научно-практической конференции, посвященной Международному Дню медицинской сестры, и 400-летию г. Томска / Е. С. Толстолес. – Томск : ИД «Тандем-Арт», 2004. – С. 253–254.
13. *Щепаньский Я.* Элементарные понятия социологии / Я. Щепаньский ; [пер. с польск.]. – М., 1969. – 240 с.

References

1. *Vyshnevskiy O.* Suchasne ukrainske vykhovannia. Pedagogichni narysy / O. Vyshnevskiy. – Lviv : Lvivskiy oblasnyi naukovo-metodychnyi instytut, 1996. – 238 s.
2. *Kostiushko Yu. O.* Pedagogichni umovy pidhotovky maibutnoho vchytelia do mizhosobystisnoi vzaiemodii v situatsii konfliktu : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Yu. O. Kostiushko. – Zhytomyr, 2005. – 259 s.
3. *Krijanskaya Yu. S.* Grammatika obscheniya / Yu. S. Krijanskaya, V. P. Tretyakov. – M., 1983. – 195 s.
4. *Kuzmina N. V.* Professionalizm pedagogicheskoy deyatel'nosti : monografiya / N. V. Kuzmina, A. A. Rean. – SPb. : Piter, 1993. – 412 s.
5. *Leontev A. A.* Psihologiya obscheniya / A. A. Leontev. – 4-e izd. – M. : Smyisl, 2007. – 365 s.
6. *Leontev A. N.* Izbrannyye psihologicheskie proizvedeniya : v 2-h t. / A. N. Leontev. – M. : Pedagogika, 1983. – T. II. – 320 s.
7. *Lomov B. F.* Obschenie kak problema obschey psihologii / B. F. Lomov // Metodologicheskie problemye sotsialnoy psihologii. – M., 1975. – S. 75–94.
8. *Mudryk A. K.* Sotsialnyi intelekt i sotsialna kompetentnist / A. K. Mudryk // Praktychna psikhoholohiia i sotsialna robota. – 2006. – No 3. – S. 2–8.

9. *Nazar P. S. Osnovy medychnoi etyky / P. S. Nazar, Yu. H. Vilenskiy, O. A. Hrando. – K. : Zdorovia, 2002. – 344 s.*
10. *Paryigin B. D. Osnovy sotsialno-psihologicheskoy teorii / B. D. Paryigin. – M. : Myisl, 1971. – 234 s.*
11. *Rudenskiy E. V. Osnovy psihotehnologiy obscheniya menedjera : ucheb. posob. / E. V. Rudenskiy. – M. : INFRA-M, 1998. – 180 s.*
12. *Tolstoies E. S. Vyibor professii kak blago i dobrodetel. Vozrozhdenie duhovnosti i miloserdiya v sestrinskom dele : sb. rabot nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy Mejdunarodnomu Dnyu meditsinskoy sestryi, i 400-letiyu g. Tomska / E. S. Tolstoies. – Tomsk : ID «Tandem-Art», 2004. – S. 253–254.*
13. *Schepanskiy Ya. Elementarnyie ponyatiya sotsiologii / Ya. Schepanskiy ; [per. s polsk.]. – M., 1969. – 240 s.*

Юлия Петровна Ненько,

кандидат педагогических наук, доцент,

кафедра гуманитарных наук и иностранных языков,

Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев

Чернобыля

E-mail: julia18016@ukr.net

Ненько Ю. П.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО КОММУНИКАТИВНОГО
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ СЛУЖБЫ
ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ УКРАИНЫ**

Аннотация

В исследовании рассмотрены теоретико-методологические основы коммуникативного взаимодействия будущих работников службы гражданской защиты Украины в профессиональной деятельности. Выделены уровни научного рассмотрения проблемы: общепрофессиональный, общетеоретический, конкретно-научный. Проанализирована теоретико-методологическая база исследования. Выявлены основные диалектические законы и закономерности коммуникативного взаимодействия. Прослежено подходы к изучению проблемы: деятельностный, компетентностный, личностно ориентированный, социально-педагогический и диалогический.

Ключевые слова: *профессиональное коммуникативное взаимодействие; работники службы гражданской защиты; теоретико-методологические основы.*

Yuliia Petrivna Nen'ko,

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor

Department of Humanitarian Sciences and Foreign Languages
Cherkassy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes

E-mail: julia18016@ukr.net

Nen'ko Y. P.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE INTERACTION OF FUTURE EMPLOYEES OF CIVIL PROTECTION SERVICE OF UKRAINE

Abstract

The formation of a modern democratic society requires the active cooperation of the future officers of the State Emergency Service of Ukraine (SESU) with the civilian people that requires the formation of their readiness for communicative interaction in professional activities. Meanwhile, the practice of training cadets in higher educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine shows that there are pragmatic and mercantile motivational factors to activity, signs of lack of spirituality and no need for personal growth, the inability to identify and use the verbal and non-verbal means of communicative interaction dominating nowadays among the majority of cadets. The research examines the theoretical and methodological principles of the communicative interaction of future civil protection service employees in Ukraine during their professional activity. The levels of scientific study of the problem are determined in the article; they are as follows: general philosophical, general theoretical, empirical research. The theoretical and methodological bases of the study are analyzed. The basic dialectical laws and laws of communicative interaction were found out. The author traces the following approaches to the problem: active, a competency based, personality oriented, social, educational and dialogical. Basing on scientific researches, it was proved that the communicative competence consists of the individual abilities: 1) to be able to provide the socio-psychological prognosis of communicative situations in which there is the subject of communication; 2) to carry out socio-psychological programming of the process of communicative interaction, based on the originality of communicative situations; 3) to implement the socio-psychological management of communicative interaction processes in the situation of communication. By carrying out an analysis of the basic concepts of the study, it was concluded that one of the important general methodological categories of the study is the interaction; it provides an opportunity to establish some common patterns and the essence of communicative interaction.

Keywords: *professional communicative interaction; civil protection employees; theoretical and methodological foundations.*